

De Hoeksgezinde zonen van Wigger van Nijenrode

B.F. van Wallene
Dreef 9, 3628 BJ Kockengen

Wat was de herkomst van het riddermatige geslacht Van Rietvelt? Dat is een vraag die mij al geruime tijd bezig houdt. In een eerdere publicatie maakte ik aannemelijk, dat de gemeenschappelijke stamvader van de Van Rietvelts een bastaardzoon was van een man uit de familie Van Nijenrode.¹ Om die reden ben ik aandacht gaan besteden aan de uit de archieven bekende bastaardzonen uit dat geslacht.

Wigger van Nijenrode en zijn twee zonen

In dat verband raakte ik in het bijzonder geboeid door de vermelding bij De Geer² van Wigger van Nijenrode, en zijn zonen Jan en Willem, waarvan Wigger door hem omschreven werd als ". . . al of niet uit echten bedde geboren".

De bron hiervan was voor De Geer een lijst met regesten (samenvattingen van oorkonden), samengesteld door ene Van Alkemade, waarschijnlijk een archivaris. Lezing van het regest maakt de goede verstaander meteen duidelijk waar het over gaat: "1355, zaterdag na Meidag. Een vergifnisbrief van hartoch Willem etc. over Jan Volcmaer en Wouter, sijn broeder, *Jan Wiggers soone van Nyenrode en Willem, sijn broeder*, Gerrit Philips soone en Willem Willem Wouterssoons sone, daer in hij haer vergeeft sijn oevelen moet." (Zie de door mij cursief geschreven namen.)

Het ging in het desbetreffende document dus om een groep mannen, die iets aan de graaf van Holland (in casu graaf Willem V uit het Beierse Huis) misdaan had, maar daarvoor collectief vergiffenis van hem kreeg. Daarbij moeten we er ons van bewust zijn dat dat plaats vond in 1355, midden in de nasleep van de eerste en zeer heftige uitbarsting van wat later de Hoekse en Kabeljauwse Twisten zou gaan heten.

De Geer heeft Jan en Willem Wiggersz wel als Van Nijenrodes herkend, maar niet als partijgangers van de Hoekse partij. Dat idee leek ook veel te gek; Gijsbrecht van Nijenrode was in 1355 immers zeer duidelijk de Kabeljauwse partij toegedaan!

De historicus Brokken³ heeft in zijn standaardwerk over deze burgeroorlog (want dat was het) uitvoerig stilgestaan bij het verloop van de uitvoering van de verzoeningspolitiek, die de graaf vanaf 1354 volgde. Gevluchte en verbannen partijgangers van de Hoekse partij konden tegen betaling van opgelegde "zoen" gelden terugkeren en hun geconfisqueerde goederen terugkrijgen. Dit veroorzaakte dikwijls nieuw ongenoegen bij de Kabeljauwse edelen, die vaak deze goederen - weliswaar tegen betaling aan de graaf - in bezit hadden gekregen. Brokken geeft in zijn werk een lijst van uitgevaardigde zoenbrieven, met opgelegde boeten en de namen van de Hoeken die het betrof.

Vreemd genoeg vermeldt hij wel de zoenbrief⁴ waar het ons om gaat, maar heeft hij Willem, de broer van Jan Wiggerssoone, niet opgemerkt, want hij vermeldt hem niet. Controle bij het origineel gaf echter duidelijk aan dat De Geer de juiste tekst weergaf.⁵ Brokken heeft bovendien kennelijk Jan niet als een Van Nijenrode erkend of herkend.⁶ Hij noemt hem Van Nieuwenrode.

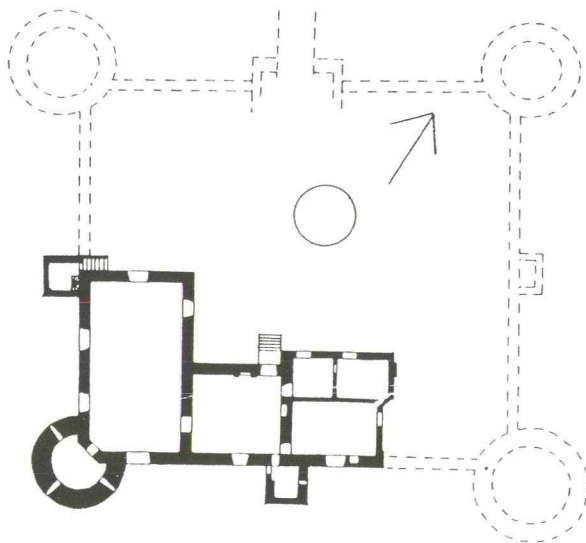
Over het hoe en waarom van het opduiken van deze gebroeders in het in die tijd voor de Van Nijenrodes persé vijandelijke kamp valt heel wat te speculeren, maar ook verantwoord te interpreteren. Dat is het politieke en psychologische aspect van de zaak. Eerst moeten we de genealogische en sociologische kant van de gegevens benutten.

Geld en bastaardij

Het zoengeld dat Jan Wiggerssoone van Nijenrode en zijn broer moesten betalen bedroeg 25 oude schilden.⁷ De overigen in dezelfde zoenbrief betaalden afwijkende bedragen: Jan Volcmaar en zijn broer samen 15, Gerrit Philipsz alleen 25 en Willem de zoon van Willem Woutersz alleen 6 oude schilden. Aannemelijk is, dat zij allen toen jong waren, en nog geen belangrijke verworven bezittingen hadden. De kopstukken van de Hoeken betaalden heel wat meer. Enige voorbeelden (die alle drie Hoeken waren, zoals we inmiddels uit mijn vorige artikel weten⁸): Dirk III, heer van Brederode 3000, Jacob van der Binkhorst 2400 en Gerard van Polanen 750 oude schilden. Willem van Zaanden, een machtige Haarlemse patriciër, betaalde 1000 oude schilden, maar zijn zoon Jan slechts 100 oude schilden.⁹

Als de broers Jan en Willem van Nijenrode in 1355 inderdaad jong waren, werden zij vermoedelijk omstreeks 1330 geboren. Hun vader Wigger, de bastaardzoon van een Van Nijenrode, kwam dan waarschijnlijk circa 1300 ter wereld. Dat was in de tijd van Gijsbrecht I van Nijenrode en zijn zoon Gerard Splinter. Opvallend is dan wel, dat de namen Wigger, Jan en Willem enigszins vreemd klinken in de directe omgeving van deze Van Nijenrodes. Toch is dat wel te verklaren.

Een bastaard was voor opvoeding en later bestaan in de eerste plaats aangewezen op zijn moeder. Alleen met haar en haar familie bestond er een familierechtelijke band. Alleen van die zijde kon hij rechtstreeks (zonder testament) erven. Van de kant van zijn natuurlijke vader had hij rechtens niets te verwachten. Van die zijde kon hij slechts via giften tijdens diens leven, of via uitdrukkelijk in diens testament genoemde regelingen, iets in eigendom of als leengoed in gebruik krijgen.¹⁰ Zeker als de vader jong was, en de moeder tot het huispersoneel behoorde, lag de zaak niet zo gemakkelijk. Vaak was het, ook om oppositie door naaste verwanten van de vader te vermijden, nuttig om al te nadrukkelijke verwijzing naar de ontstane bloedband te voorkomen, dus geen vernoeming. Ook later was gedrag dat door de familie van de vader als "hebberig" uitgelegd kon worden, niet zo gewenst. Het kwam vaak voor, dat pas in het testament van de vader, dat door diens verwanten was bezegeld, schriftelijk werd vastgelegd dat er een bastaard bestond. Deze was dan al volwassen, gehuwd en vader van één of meer kinderen. Maar zelfs dan kon er nog tegenwerking van vaders familie komen.

Afb. 1. Plattegrond van het slot Medemblik. Het gearceerde gedeelte staat er niet meer. De afbeeldingen 2 - 4 worden duidelijker door deze te vergelijken met deze plattegrond. (Ontleend aan D. Kransberg en H. Mils, 1979. Kastelengids van Nederland. Middel-euwen. Uitgave Fibula - Van Dishoek, Haarlem, blz. 128.)

Meestal hield de natuurlijke vader zijn bastaard goed in het oog en zorgde voor een passende opvoeding en scholing. Vooral als de bastaard in de naaste omgeving van zijn vader opgroeide en een speelkameraadje van diens kinderen werd, ontstond er een hechte band.

Zo kon een bastaard uitgroeien tot een trouwe krijgsmakker, raadgever en dienaar van zijn halfbroers.

Jan en Willem Wiggersz in dienst van een bevriende heer ?

Toen in 1351 de gewapende partijstrijd in het graafschap Holland begon, waren Jan en Willem circa 20 jaar oud. Als zij op dat moment nabij Nijenrode hadden gewoond, en onder de directe invloed van de Van Nijenrodes hadden gestaan, waren zij zeker niet in het Hoekse kamp beland. Waarschijnlijk is dus, dat zij al enige tijd elders verbleven, waar direct contact met "thuis" onmogelijk was. Dat hoeft geen verbazing te wekken. Gezien hun leeftijd zullen zij als leerling / stagiair bij bevriende of familierelaties van de Van Nijenrodes in dienst zijn geweest. Dat was in de Late Middeleeuwen een normale gang van zaken: het geslacht, waar men via bastaardij nauw mee verbonden was, trachtte uit hen flinke kerels te kweken, die op militair en bestuurlijk gebied (als schout, rentmeester, onderhandelaar of boodschapper) inzetbaar waren. Verder lijkt het, dat de broers bij het uitbreken van de twisten, zo zij al op de hoogte waren van de partijkeuze van Gijsbrecht II van Nijenrode, hun positie niet konden of - waarschijnlijker nog - niet wilden verlaten. Waren ze politiek geïndoctrineerd? Of speelde hier hun op ridderlijke leest geschoeide opvoeding een rol, en wilden zij hun directe chef trouw blijven en hun gegeven woord niet breken, noch hun kameraden in de steek laten, nu er militair gevaar dreigde?

Waarschijnlijk hebben alle hiervoor genoemde zaken een rol gespeeld. Wat we ons vervolgens moeten afvragen, is of we dit patroon ook op de Van Nijenrodes en hun situatie en omgeving kunnen toepassen. Daartoe werd in een vorig artikel⁸ ingegaan op vragen als: Wat kan Gijsbrecht II van Nijenrode hebben gebracht tot een partijkeuze in de Hollandse politiek? Wie kunnen hem hebben beïnvloed om te kiezen voor de Kabeljauwse partij? Wanneer maakt hij zijn definitieve keuze? Als we dat weten, kan een antwoord worden gezocht op de vraag of dat was voor of na het tijdstip waarop zijn bastaardneefjes hun stageplaats bereikten.

De conclusie waartoe ik toen kwam, was dat eind 1349 Gijsbrecht van Nijenrode zijn standpunt had bepaald. Hij behoorde niet tot de kern van de samenzweerders. Die zou pas in mei 1350 de (later "Kabeljauwse" genoemde) Verbondsakte opstellen, waarna waarschijnlijk in juli 1350 Willem de Verbeider definitief een leidersrol ging vervullen, niet het minst doordat men er echter kwam dat zijn moeder Margaretha bereid bleek Willems erfrechten op de graafschappen aan de Engelse koning op te offeren. Daar de Kabeljauwse plannen zo geheim mogelijk bleven, moet Gijsbrecht tussen augustus en november 1350 op de hoogte zijn gebracht en vervolgens definitief zijn ingelijfd in het Verbond.

Gijsbrecht zelf heeft op dat moment Willem van Duivenvoorde en Jan van Polanen als zijn vijanden gezien, en pas later ervaren wie er verder nog als vijand beschouwd moesten worden.

Tijdstip van vertrek van Jan en Willem Wiggersz naar elders

We bepalen ons nu nader bij de vraag wanneer Jan en Willem Wiggersz buiten de invloedssfeer van Gijsbrecht II raakten.

Het vertrek van Gijsbrechts neven volgt min of meer uit hun leeftijd. In 1345, tijdens het beleg van de stad Utrecht door het Hollandse leger,⁸ waren zij omstreeks 15 jaar oud. De zwager van Splinter van Nijenrode, Jan III

Afb. 2. De zuidzijde van slot Medemblik, gezien vanuit het zuidoosten. In 1349 namen Jan en Willem Wiggersz van Nijenrode, in het gevolg van Jacob van der Binkhorst, hun intrek in dit slot. Medemblik zou een belangrijke rol gaan spelen in de geschiedenis van hen en hun nakomelingschap.¹¹ De foto's in Afb. 2 - 4 zijn in november 1995 gemaakt door Mw. D.A.P. van Wallene-Sweers.

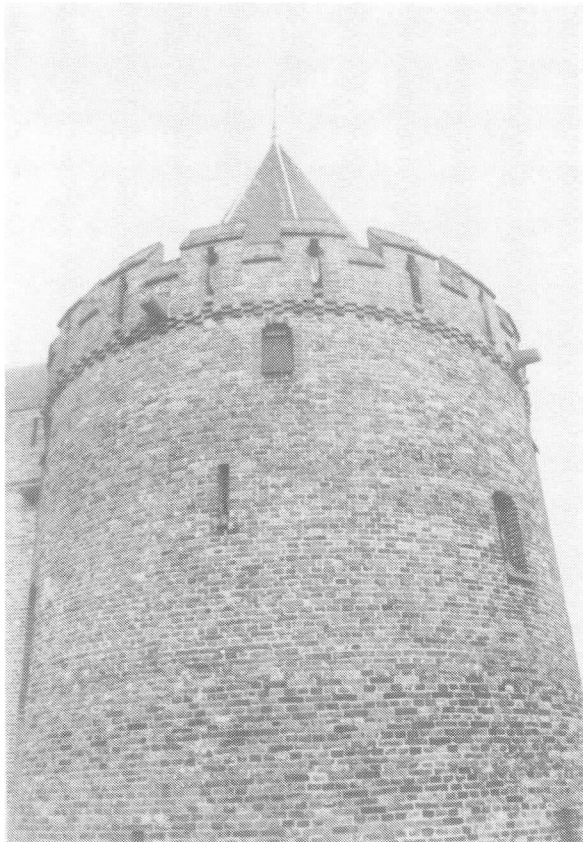
Persijn, was bij dat beleg aanwezig. Deze zal toen ongetwijfeld ook een bezoek aan het huis Nijenrode hebben gebracht. Het is aannemelijk dat toen onder meer over de opleiding van de knapen is gesproken.

Vervolgens zijn ze waarschijnlijk bij gelegenheid van de begrafenis van Splinter Van Nijenrode, circa 1347, door Jan Persijn meegenomen naar zijn bezittingen in De Lier, voor hun verdere vorming. Jan Persijn was toen nog niet partijpolitiek actief en beschouwde, zoals Splinter van Nijenrode dat in 1346 deed, Margaretha van Henegouwen als de rechtmatige landsvrouwe. Hij was lid van de grafelijke raad en nam in 1347 en 1348 - ondanks zijn hoge leeftijd - herhaaldelijk deel aan de besluitvorming van de graaf-verbeider, Margaretha's zoon Willem van Beieren.⁸ In 's-Gravenhage ontmoette hij herhaaldelijk een collega-raadslid, die in het vervolg van dit verhaal zijn rol gaat spelen.¹¹

Wie bracht Jan en Willem Wiggersz in het Hoekse kamp?

De vraag is nu: welke bekende relatie of welk familielid van Gijsbrecht II van Nijenrode kwam in aanmerking om gekozen te zijn als leermeester voor Jan en Willem Wiggersz? Daarbij gelden een aantal randvoorwaarden: in 1350/51 leefde hij ver verwijderd van Gijsbrecht II; in de tweede helft van 1350 ontpopte hij zich als Hoeks; en hij moet voldoende leiderschap of geestelijk overwicht hebben gehad om jongelui blijvend voor zich te winnen.

Uitgaande van eerder genoemde voorwaarden en eigenschappen, waaraan deze "verleider" zou moeten voldoen, springt in het uitgebreide veld van in de periode 1347 - 1351 optredende personen, er één onmiddellijk in het oog.

Afb. 3 (links). De zuidelijke hoektoren van slot Medemblik, vanuit het zuidwesten gezien.

Afb. 4 (rechts). De zuidwestzijde van slot Medemblik, gezien vanuit het westen.

Bij nader onderzoek blijkt hij bovendien aan nog nauwere randvoorwaarden te voldoen, en een verklaring te bieden voor enkele eigenaardigheden in de geschiedenis van de latere Van Rietvelts. Details over dit laatste bewaar ik echter voor mijn volgende artikel.

We hebben het dan over heer Jacob van der Binkhorst,¹² ridder. Een kleurrijke figuur met een eigenaardige carrière.

Voluit heette hij Jacob van Benthem. Hij was een zoon van Symon van Benthem, ridder, die in de archieven vermeld wordt in 1282 - 1327, uit diens eerste huwelijk met Jacoba van Wassenaer (een dochter van Jacob van Wassenaer en daardoor een achternicht van de vader van Willem van Duivenvoorde).

De Van Benthems werden beschouwd als een tak van het oudste Hollandse gravenhuis. Heer Symon bezat onder andere grafelijk leengoed in "den Poeldyc", 16 morgen tussen de kapel van Poeldijk en de "Wendekinsloet".¹³ De zoon Jacob werd voor het eerst genoemd in een charter van zijn vader in juli 1306. Hij was toen nog minderjarig. Vóór mei 1308 heeft Symon in Voorburg een kasteel gebouwd: het Huis ten Binchorst. Hij droeg het met 35 morgen omringend land op aan de graaf, en ontving het terug in leen.

De zoon Jacob van Benthem koos, evenals zijn broer Willem, voor de geestelijke stand; hij was kanunnik in het Domkapittel te Utrecht, en werd pastoor van Ouderkerk aan de Amstel, met een jaargeld van de graaf.¹⁴

Hij gaf deze post op toen zijn medekanunniken hem verkozen tot proost van West-Friesland, een zeer belangrijk ambt, met de bisschoppelijke bestuurs- en rechtsmacht, niet het geestelijk gezag, dat bleef aan de bisschop.

Hoewel hij als proost nog vermeld wordt tot 1332, kocht Jacob al in 1328 het goed De Harnesse bij Delft van de toenmalige leenman, en werd hij er door de graaf vervolgens mee beleend. In 1334 bleek hij zijn naam gewijzigd te hebben: hij noemde zich toen Jacob van der Binkhorst, had de geestelijke stand in 1332 verlaten, en bleek in 1334 reeds gehuwd te zijn én ridder.

Zijn vader en beide oudere broers waren toen al overleden.

Het is niet waarschijnlijk dat hij toen op het Huis ten Binkhorst woonde, daar zijn oomzegger Gijsbert van der Binkhorst tot 1343 daarvan leenheer was.¹⁵

Jacobs vrouw was Aleyd, dochter van Otto, heer van Asperen, ridder.

Al spoedig vinden we Jacob van der Binkhorst in grafelijke commissies en in de raad. Vanaf 1344 was hij leenheer van de leenkamer van kasteel de Binkhorst. In 1347 kocht hij het leen "de vriehoeve in die Heernesse op 't Woud bij Delf", genaamd "het goed van Mierlaer", kennelijk als aanvulling op eigen goed aldaar. Zijn broer Jan had het in 1325 van heer Jacob van Mierlaer gekocht, maar het was na het overlijden van Jans zoon Gijsbert vrijgekomen.¹⁶

In 1347 en 1348 was hij samen met Jan Persijn actief in de grafelijke raad.¹⁷ In 1348 werd hij ook heer van Rosenburch genoemd, naar een gelijknamig kasteel met 29 morgen land.

Aan het huwelijk van Jacob van der Binkhorst met Aleyd van Asperen kwam waarschijnlijk in 1347 of 1348 een eind door haar overlijden. Het was kinderloos gebleven en daardoor gingen door Aleyd ingebrachte goederen naar haar bloedverwanten terug. In 1348 droeg Jacob een koren- en smaltiende bij Oudewater over aan Elburg van Asperen, een tantezegster van Aleyd met voorziening daarin van lijftocht voor Elburgs moeder, de weduwe van Aleyds broer Otto.¹⁸ Deze weduwe heette ook Aleyd, en was een bastaarddochter van Gwijde van Avesnes, bisschop van Utrecht.

Vrij kort daarna moet Jacob van der Binkhorst hertrouwd zijn met Margaretha (Margriete) Persijn, vermoedelijk begin 1349, maar zeker vóór 1350. Zij werd in haar meisjesjaren ook wel "Margriete uyt den Parric" genoemd, naar de iets buiten Haarlem gelegen bezitting "Die Parric" van haar vader Jan Persijn "de Oude". Ook dit huwelijk bleef kinderloos, want zij was een generatiegenoot van haar man (zie Afbeelding 3 van mijn vorige artikel⁸ op blz. 120) en dus bepaald niet zo jong meer. Van vaderszijde was zij een volle nicht van de moeder van Gijsbrecht II van Nijenrode, en tevens een volle nicht van Jan III Persijn.¹⁹

Het ligt voor de hand, dat toen Jacob van der Binkhorst in 1349 het ambt van baljuw van Medemblik aanvaardde, hij voor zijn mee te nemen (en zelf uit zijn wedde te betalen) "bemanning" zijn oog op beide jonge broers Jan en Willem van Nijenrode zal hebben laten vallen (toen ook zijn aangetrouwde neefjes).

Het ambt van baljuw van Medemblik was niet gering, het omvatte de beide Oosterbaljuwschappen van West-Friesland. De baljuw was tevens dijkgraaf en kastelein van de grafelijke burcht in Medemblik, een belangrijk militair-strategisch steunpunt in dit onrustige gewest.²⁰ Wegens deze functies was hij waarschijnlijk geen lid meer van de grafelijke raad. Op 1 maart 1349 kwam Jacob het laatst in die functie voor. Het op 31 juli 1348 ingegane 20-jarige bestand met de Oost-Friezen gaf waarschijnlijk geen zekerheid dat Oost-Friezen, die hun bezittingen in West-Friesland door confiscatie en verkoop door de graaf hadden verloren, geen onheil zouden stichten. In de lente van 1349 vond de langzame aanloop naar de Hoekse en Kabeljauwse partijvorming plaats, waarvan we al in mijn vorige artikel vernamen.⁸

Aan de vooravond van de burgeroorlog

Tegen het einde van 1350 hadden onze hoofdrolspelers in het eerste bedrijf

van het drama "de Hoekse en Kabeljauwse twisten" hun posities ingenomen. De leiders van de Kabeljauwen verdachten Jacob van der Binkhorst van deelname aan de moord op Claes van Swieten te Delft in augustus. Jan en Willem Wiggerszonen van Nijenrode reden hun patrouilles rond Medemblik. Waren zij nog onwetend of hoorden zij geruchten?

Hoe het hen verder verging wordt in een volgend artikel behandeld, met de conclusies die daaruit te trekken zijn.

Noten

- 1 B.F. van Wallene, 1995. Een andere kijk op het geslacht Van Rietvelt. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 10, nr. 3, blz. 129 - 135.
- 2 J.J. de Geer, 1853. Nalezingen op de proeve eener geschiedenis van het geslacht Van Nijenrode. Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht, vijfde deel, eerste stuk, blz. 138 - 226, in het bijzonder de uitslaande stamboom achter het artikel, en blz. 149, voetnoot 1; de bron waaraan dit ontleend is, wordt vermeld op blz. 185.
- 3 H.M. Brokken, 1982. Het Ontstaan van de Hoekse en Kabeljauwse Twisten. De Walburg Pers, Zutphen, 676 blz.
- 4 Brokken, 1982, blz. 279 - 288 en 575 - 603, in het bijzonder blz. 586.
- 5 Archief Leen- en registerkamer van de grafelijkheid van Holland (in Algemeen Rijksarchief, Den Haag), 3de afdeling, inv. nr. 26, fol. 15 verso.
- 6 Waarschijnlijk het laatste, want hij vermeldt ze in de naamindices als "van Nieuwenrode", terwijl volgens hem de originele tekst "van Nuwenrode" luidt. Maar dat was voor de Van Nijenrodes in die tijd óók een gangbare schrijfwijze. Brokken geeft op blz. 628 van zijn werk de volledige, authentieke tekst van een door Gijsbrecht II van Nijenrode uitgegeven oorkonde. Deze meldt zich daar als volgt: "Ic Ghisebrecht van Nuwenrode, ridder, . . .", maar in de naamindex is het weer "van Nijenrode".
- 7 Ecu = (wapen)schild. Zie: H. Enno van Gelder, 1965. De Nederlandse munten. Aula-boek nr. 213, Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht, 272 blz., in het bijzonder blz. 31. Een (oude) schild was de hier gangbare benaming voor een gouden munt, ingevoerd door de Franse koning Philips VI in 1337. Deze munt kwam hier snel in omloop door de betalingen aan heren die bondgenoot van de koning werden. De munt werd hier prompt nageslagen, met natuurlijk een ander wapenschild.
- 8 B.F. van Wallene, 1996. Gijsbrecht II van Nijenrode in 1350 betrokken in de Kabeljauwse politiek. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 11, nr. 3, blz. 112 - 123.
- 9 Brokken, 1982, blz. 595, resp. de nummers 3, 5, 18 en 13; en blz. 578 onder nummer 43.
- 10 N. Plomp, 1987. Legitimaties in de Noordelijke Nederlanden in de Bourgondische en Habsburgse tijd. Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconografisch Bureau, deel 41, blz. 81 - 136, in het bijzonder blz. 88 - 90.
- 11 B.F. van Wallene, 1996. De oorsprong van het geslacht Van Rietvelt. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, in voorbereiding.
- 12 H. Obreen, 1936. Heer Simon van Benthem heeren Willemszoon en zijne nakomelingen. De Nederlandsche Leeuw, jaargang LIV, kolommen 389 - 404. Ook: Brokken, 1982, blz. 532.
- 13 Obreen, 1936, kolom 392.
- 14 Obreen, 1936, kolom 396.
- 15 J.C. Kort, 1986. Repertorium op de grafelijke lenen in Voorburg 1274 - 1650. Ons Voorgeslacht, jaargang 41, blz. 349 - 368, in het bijzonder blz. 356.
- 16 C. Hoek, 1973. Repertorium op de grafelijke lenen in De Lier, Schipluiden en Vlaardingingen, 1252 - 1648. Ons Voorgeslacht, jaargang 28, blz. 69 - 126, daarin blz. 76 en 77.
- 17 Brokken, 1982, blz. 449 - 457. Uit de subscriptielijsten van oorkonden, uitgaande van de grafelijke raad, valt op te maken dat zij in ieder geval samenwerkten op 26 - 29 oktober, 10 - 14 december en 31 december 1347 en 8 mei, 8 - 11 juli en 21 juli 1348.
- 18 J.C. Kort, 1991. Repertorium op de grafelijke lenen in het land van Woerden en van de hofstede Woerden, 1281 - 1650. Ons Voorgeslacht, jaargang 46, blz. 326 - 366, daarin blz. 362.
- 19 De Geer, 1853, blz. 159 - 164, waar Jan de Oude zonder kinderen wordt vermeld. Zie echter J.W. Groesbeek, 1981. Middeleeuwse kastelen van Noord-Holland. Hun bewoners en bewogen geschiedenis. Uitgeverij Elmar, Haarlem, 335 blz., in het bijzonder blz. 19 - 21.
- 20 Brokken, 1982, blz. 164.